

STOCKHOLMS STADSMUSEUM

STOCKHOLMS SLOTT

ARKEOLOGISK UTREDNING

Kerstin Söderlund

FÖRORD

Stockholms Stadsmuseum har på uppdrag av Fastighetsverket utfört en arkeologisk utredning inför omdaning av Slottsmuseet och därpå följande flyttning av ledningar till inre borggården.

Utredningens målsättning är att ge Länsstyrelsen underlagsmaterial inför de kommande ombyggnadsarbetena och i detta syfte har en sammanställning gjorts av publicerat material och arkivmaterial som berör de arkeologiska undersökningarna på slottet. Tyngdpunkten i utredningen ligger vid Martin Olssons undersökningar på inre borggården och i slottets norra länga.

Kerstin Söderlund
Antikvarie

INNEHÅLL

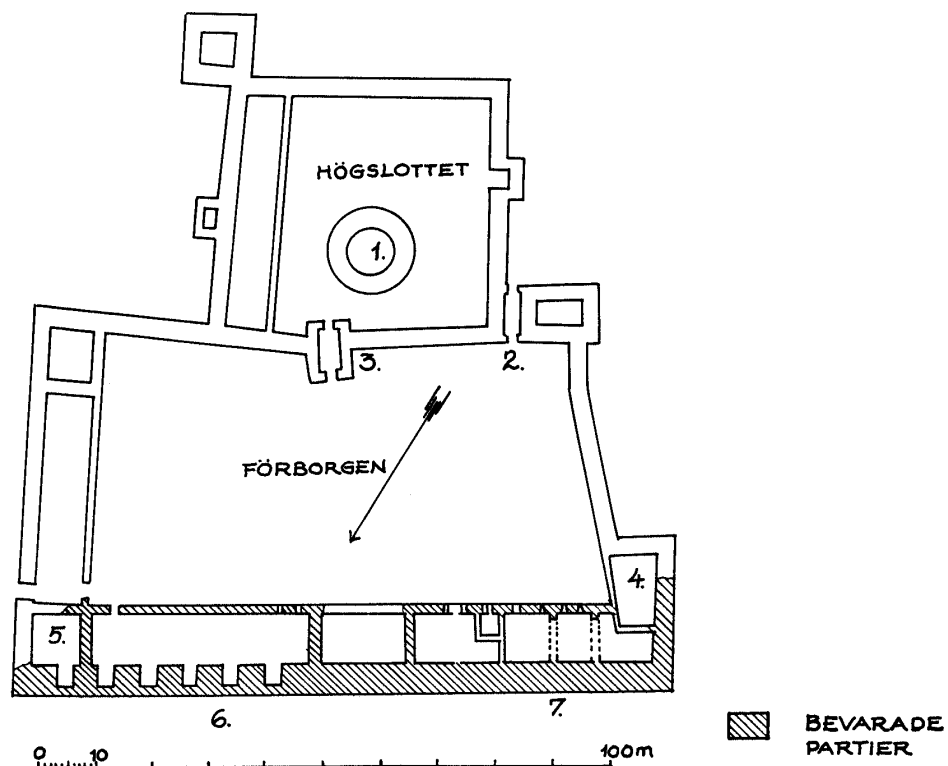
FÖRORD	2
BYGGNADSHISTORIA	4
TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I OCH KRING SLOTTET	10
MATERIALET FRÅN UNDERSÖKNINGARNA 1922-1938	13
UNDERSÖKNINGARNA PÅ BORGGÅRDEN 1922-23	15
<i>Högslottet – undersökningen på borggårdens södra del</i>	16
<i>Förborgen – undersökningen av borggårdens nordöstra hörn</i>	18
<i>Förborgen – undersökningen av borggårdens nordvästra hörn</i>	22
UNDERSÖKNINGEN I NORRA LÄNGANS KÄLLARE	25
DISKUSSION OCH SLUTORD	31
NOTER	33
LITTERATUR	35
BILAGA: Rapport över TL-dateringar i Stockholms Slottsmuseum <i>av Anders Ödman</i>	36

BYGGNADSHISTORIA

Beskrivningen gör inte anspråk på att ge en heltäckande byggnadshistoria, utan är en sammanfattning av uppgifter som kan vara av betydelse för tolkningen av de byggnadshistoriska och arkeologiska lämningarna på slottet. Uppgifterna är i huvudsak hämtade ur Martin Olssons publikation "Stockholms Slotts historia".

Martin Olssons uppfattning om slottets medeltida byggnadshistoria var att borgens äldsta del utgjordes av en kastal uppförd vid 1100-talets slut. Kring kastalen byggde Birger Jarl vid mitten av 1200-talet en närmast kvadratisk borg, det sk högslottet eller Adelshuset. På sluttningen ned mot Norrström anlades en stor, rektangulär förborg omgiven av en ringmur. Ringmuren uppfördes först, men den planerades samtidigt som högslottet. Öster om högslottet låg smedjegården vars ålder är osäker, men den förmodas vara byggd och befäst under medeltiden.

Under 1600-talet kunde förborgen nås genom porttornet i förborgens sydvästra hörn och genom en vattenport i det nordöstra hörnet. Båda ingångarna antogs ha haft medeltida föregångare.¹

Stockholms gamla slott. Rekonstruerad plan av 1200-talsborgen. Efter Martin Olsson 1940.

1. Kärnan
2. Ingång till förborgen
3. Torn i ringmuren mellan förborgen och högslottet
4. Nordvästra tornet
5. Nordöstra tornet
6. Nordöstra huset
7. Nordvästra huset.

Förborgen och högslottet kunde fungera som skilda försvarsenheter. Under 15-1600-talet fanns förbindelse mellan förborgen och högslottet via ett trapporn i den avskiljande murens mellersta del. Hur gamla anor denna förbindelse har är inte känt, men sannolikt har den även funnits under medeltiden. Ett par skriftliga källor vittnar om att högslottet och förborgen ibland innehades av olika parter. Så tycks ha varit fallet under den hanseatiska besättningen av borgen 1395-98. I ett brev från den preussiska befälhavaren Herman von

Slottets norra länga, sedd från Norrmalm cirka 1580. Detalj ur Frantz Hogenbergs stick.
Foto SSM F67812.

der Halle omtalas att trupperna från Lybeck skulle inneha det högra slottet och de preussiska städerna förborgen samt att ett byte skulle ske kommande år. I samband med att Erik Puke 1436 överlämnade slottet till drotsen Krister Nilsson och marsken Karl Knutsson berättar Karlskrönikan att drotsen fick förborgen och marsken adelshuset.²

I ett brev från 1395 lämnar Herman von der Halle ytterligare intressanta upplysningar angående förhållandena på förborgen. Av brevet framgår att det funnits privata bostäder på förborgen: "Veten också att hertigarna (av Mecklenburg) vände sig till oss med bön på deras vägnar, som bodde i förborgen och som där hade byggt sina egna hus med kunungens tillstånd att vi skulle unna dem att bli kvar där, ty de skulle gärna hylla oss som

pantherrar”. Martin Olsson framförde tanken att Stockholms äldsta stadsbebyggelse kan ha vuxit upp på förborgen.³ Liknande tankegångar finns även hos Anders Ödman.⁴

Den kungliga bostaden låg i högslottets östra länga tills Johan III lät uppföra en ny bostad utmed förborgens västra sida. I högslottets östra länga fanns även den stora matsal/stora sal som omtalades 1367 och troligen också kapellet som omnämndes 1339. Till högslottet hörde också det i Erikskrönikan omtalade ”Kunungsins stekerhws”. I ett inventarium nämns ett Wüsthus och ett ”ffläskhus” som också kan ha hört till högslottet.⁵

Slottet brann 1525. Till återuppbyggnaden användes kalk från Åland och sten från de rivna kyrkorna på Norrmalm. Bland annat byggdes kungsvåningen och silverkammaren om.

1536-40 omtalas ombyggnader av norra längan. 1536 nämns ”nya byggningen” och ”nya muren”. Räkenskaperna vittnar om att arbetena var omfattande.

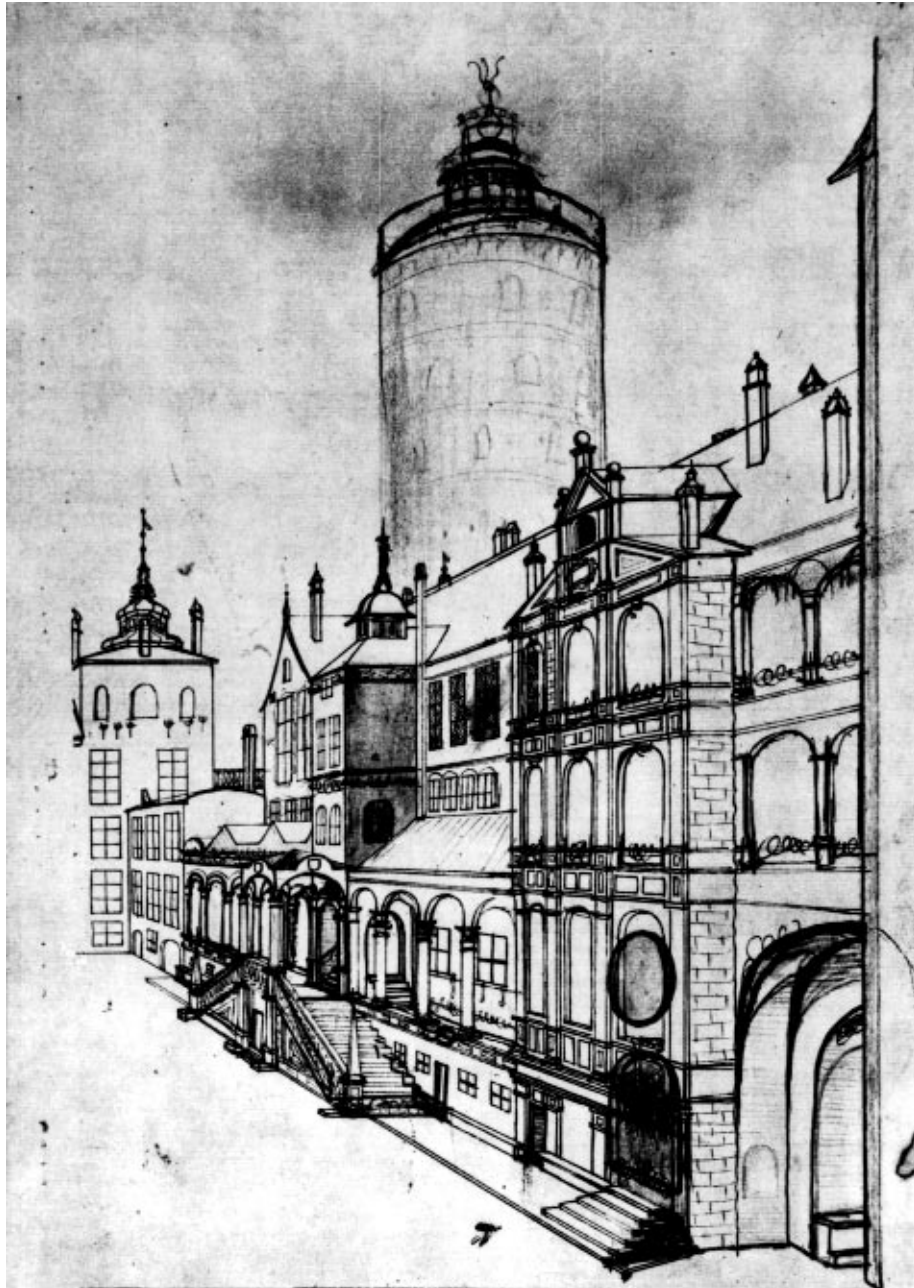
Med ”nya byggningen” eller ”nya muren” avsågs förborgens norra länga. Den fick det utseende som återges på Hogenbergs stick med tinnat krön och bakomliggande skyttegång. Den smala utbyggnaden nära det nordvästra tornet kan vara ”nya hemmelhuset” som byggdes 1540.⁶

Under 1500-talet började förborgen ibland kallas för stora borggården. Gustav Vasa och Erik XIV lät uppföra en mängd ekonomibygnader där. Till exempel omtalas ombyggnadsarbeten i förborgen 1545. I ett brev från Gustav Vasa nämns att en gammal nedriven grundmur på borggården ska ersättas med en ny på samma ställe. Martin Olsson trodde att det rörde sig om en byggnad i förborgens sydöstra hörn. Stensättningsarbeten i källare och på borggården omtalas ofta i räkenskaperna, bland annat utfördes stensättningsarbeten på förborgen 1543 och 1550.⁷

I högslottet började Gustav Vasa nyuppföra västra längan med rikssalen omkring 1550. Samma länga byggdes om av Johan III 1584.⁸ Också Kärnan genomgick förändringar under såväl Gustav Vasas som Johan III:s tid. På 1600-talet mätte tornet 70 alnar till taklisten enligt Hadorph. Det hade då byggts på med 13 Rydboholmsalnar av Gustav Vasa 1544 och med ytterligare 15 alnar 1588. Före dessa påbyggnader bör tornet ha varit cirka 25 m högt. Diametern var enligt Jean de la Vallées plan 15 meter. Fornforskaren Johan Peringskiöld (1654-1720) uppgav att ”efter gamalt maner var hela tornmuren af bara gråsten och kalk sammanbundit”. På 1500-talet uppges tornet ha källare, vilken användes som fängelse fram till 1555 då Gustav Vasa byggde ett nytt fångtorn i slottets sydöstra del. Vid 1600-talets slut användes källaren som drottningens vinkällare.⁹

Gustav Vasa befäste landfronten med tre postejer eller rundlar vid slottets nordvästra, sydvästra och sydöstra hörn och mellan dem sträckmurar. Utanför murarna anlades en torrgrav. 1542 var mer än 200 finska arbetare engagerade i att gräva graven.¹⁰

Dåligt rensade skorstenar orsakade en eldsvåda 1572, bland annat drabbades rummen

Stora borggårdens södra länga med trumpetaregången och dubbeltrappan.
Teckning av Erik Dahlberg ca 1670. Foto SSM F75769.

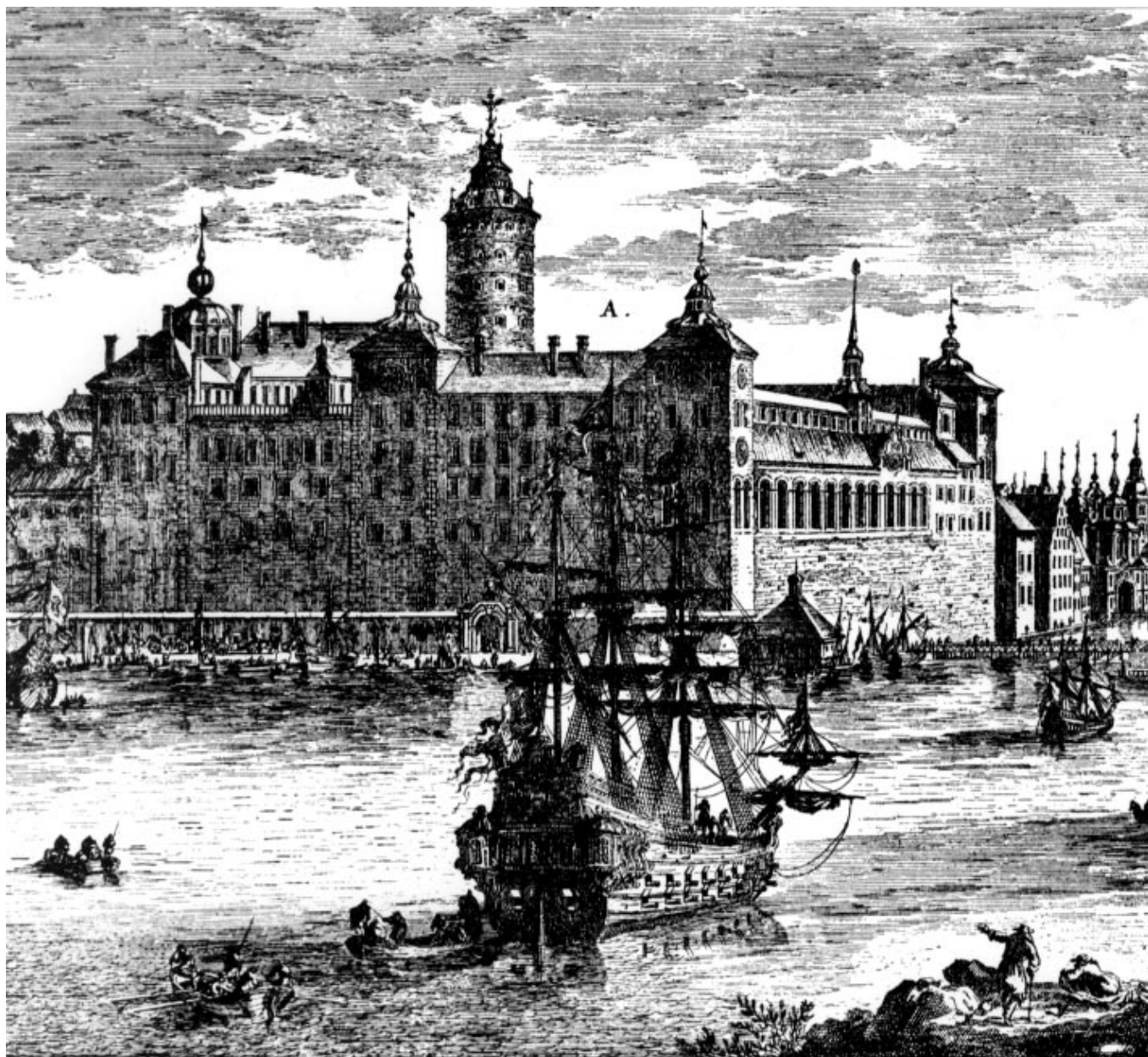
ovanför Krutkammaren som låg i västra delen av norra längans källare. Johan III kommenterar händelsen i ett argt brev till ståthållarna ”ther som Gudh förbiude, elden hade vidhere framgångh, och i wäl wäthe att Kruth Cammeren är invider same rum som nw är afbrände, så hade i wäl förnummidt hwad ther hade följt effter”.¹¹

Johan III lade ned stor möda på att bygga om den medeltida fästningen till ett renässansslott. De stora ombyggnadsarbetena leddes av Willem Boy. Förborgen omvand-

lades nu från ekonomigård till en representativ arkitekturplats. Under 1577-80 och 1587 pågick arbeten med Slottskyrkan i östra delen av norra längan, inklusive nordöstra tornet.

1581 började Johan III uppföra stora borggårdens västra länga. Den bestod av tre våningar, varav den översta blev kunglig bostad. Det fanns två ingångar från borggården, varav en ”personalingång” i norr och en port i söder. På Erik Dahlbergs teckningar syns en mindre utbyggnad norr om ”personalingången”. Västra längan stod klar 1585. Köket låg i den västra delen av norra längan.¹²

”Smörhuset” fanns 1568 i östra delen av norra längan. Troligen hade ”Kornhuset” sin plats i östra längans norra del.¹³

Slottet sett från öster. Stick av Adam Perelle efter teckning av Erik Dahlberg 1669 Foto SSM Fa4226.

Trumpetaregången med den monumentala dubbeltrappan uppfördes utmed Stora Borggårdens södra sida och det medeltida trappornet försågs med en ny huv. Arbetena blev klara omkring 1587. Påföljande år var pelargången utmed östra sidan klar. Den revs under tidigt 1600-tal.¹⁴

Under åren 1616-18 hade Lasse gatuläggare ”förfärdigat gatan på borggården”.¹⁵ 1619-21 uppfördes en ny länga utmed stora borggårdens östra sida, den så kallade kanslilängan. Den om- och påbyggdes flera gånger under 1620- och 1640-talen, bland annat på grund av att slottets östra delar härjades av flera bränder på 1640-talet.¹⁶

1632 kontrakterades en ”vattukonstnär” för att ”opprätta tvenne rörer och där med leda vattnet opp i köket här oppå slottet, vinter och sommar, den ene utur själva strömmen och den andre utur en brunn, som han under köket skall gräva och förfärdiga låta”.¹⁷

Branden i Karl Lejonhuvuds hus 1664 antände gamla Norrbro och taken på norra och västra slottslängan.¹⁸ Under Karl XI:s tid utfördes omfattande ombyggnadsarbeten på norra längan under Tessin den yngres ledning. Arbetena påbörjades 1688 och var i stort sett klara när slottet brann den 7 maj 1697.¹⁹

De skriftliga uppgifterna vittnar om att förborgen under medeltid hyst borglig bebyggelse och bostäder för slottets besättning. Från 1500-talet finns många belägg för att förborgen har varit ekonomigård med förråds- och köksfunktion, för att sedan under Johan III:s tid omvandlas till en representativ plats.

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I OCH KRING SLOTTET

Den äldsta uppgiften om grävningar i Slottsområdet härrör från Peringskiöld och bör ha samband med nya slottets uppförande. Uppgiften gäller fynd som hittats vid grävningar nedanför slottet. De förvaras på Statens Historiska Museum¹ och utgörs av mynt präglade under Sten Sture dä och Erik XIV samt kanonkulor och bösspipor.

När norra längan putsades om på 1890-talet gjordes en uppmätning av norra fasaden. På ritningen syns stötfogar som anger läget för det nordöstra och nordvästra tornet.²

I ett brev från 1908 omtalas observationer av tegelmurar cirka 3 fot under gatan. De uppges ligga nedanför slottets nordöstra gavelsida, intill Logården. I brevet omtalas också fynd bestående av större huggna sandstensblock, förmulnade trästubbar, ben samt en kaj.³

Vid en undersökning i Slottsbacken 1908 påträffades södra vallgravsmuren och den sydvästra rundeln.⁴

I samband med uppmättningsarbeten på 1920-talet påträffades ytterligare delar av den

Utgrävningen av den sydvästra rundeln 1908. Foto Axel Malmberg 1908. SSM F75773.

sydvästra rundeln i källaren under Riksmarskalksflygelns och i en källare under Lejonbacken dokumenterades delar av den nordvästra rundeln.⁵

Vid grundförstärkningarna av Logårdsflyglarna 1921-23 framkom delar av östra bastionen. I sydöstra flygelns påträffades den ursprungliga strandlinjen vid flygelns västra del, nära slottsyrkant. Under flygelns sydmur fanns en stor ekbåt. Den låg på den ursprungliga sjöbotten och långt innanför 1500-talets bastioner, vilket talar för att den hade hög ålder. Sjöbotten bestod av ett lerlager ovanpå grus. I närheten av båten upphittades en medeltida malmgryta. Övriga fynd som tillvaratogs vid undersökningen utgjordes bland annat av en yxa, en blosshållare, en nyckel, medeltida skor och keramik samt en trästicka med bomärke.⁶

Under 1922-38 utfördes omfattande undersökningar på borggården, i norra längans källare och på yttre borggården.⁷ Undersökningarna på borggården och i norra längan behandlas utförligare nedan. Grävningarna på yttre borggården gjordes 1936 och berörde gamla slottets port med flankeringstorn samt delar av västra vallgraven.⁸

1941 gjordes grävningar i Slottsbacken på grund av att ett skyddsrum skulle anläggas. Vid undersökningarna blottades rester av den södra vallgraven och Gustav Vasas befästningsmurar. I vallgravens botten påträffades murrester av "Lejonkulan" byggd 1649-50 till ett lejon som hemförts som krigsbyte från Prag. Fyndmaterial daterades till 1500-1600-tal och utgjordes i huvudsak av keramik och byggnadsdetaljer.⁹

1963-64 gjordes en ny grundförstärkning av Logårdsflyglarna. Vid grundförstärkningen 1919-23 hade den ruttna rustbädden ersatts med en betongplatta. 1963 drevs stora betongfyllda stålrör ned till berg som låg 12-25 m under nollplanet, från väster mot öster. Ovan berget fanns ett 10-14 m tjockt gruslager och däröver hade ett 5-15 m tjockt utfyllnadslager avsatts. I utfyllnaden tillvaratogs fynd som huvudsakligen var från 1500- och 1600-talet, men också rester av en medeltida båt. I samband med förstärkningsarbeten vid Lejonbacken upphittades en mängd keramik av 1700-talskaraktär.¹⁰

1961 frilades murverket på norra längans sydfasad, öster om norra portalen, till drygt 7 m höjd. I samband därmed framkom en medeltida fönsteröppning och murverk.¹¹

När lokalerna till nya Livrustkammaren restaurerades 1975-78 utfördes byggnadsarkeologiska undersökningar i Slottets östra länga. Vid undersökningarna framkom den drygt 5 m breda östra ringmuren. Muren hade i ett senare skede tjänat som grund för kanslilängans östra mur. Vidare påträffades grundmurarna till Smedjegårdslängan och söder därom Gustav Vasas fångtorn som började byggas 1555. Vid undersökningarna kunde konstateras att 1600-talets Smedjegårdslänga hade en invändig bredd av endast 4 m och att fångtornet hade en oregelbunden fyrkantig planform. I östra längans norra del noterades att den östra ringmurens grundläggning var nedgrävd i sterilt åsgrus som framkom på ca + 6,0 möh. De fynd som påträffades låg huvudsakligen i omrörda fyllnadsmassor eller raserings-

lager och bestod till största delen av arkitekturfragment från det gamla slottet.¹²

Vid en ledningsrenovering på yttre borggården 1986 påträffades en del av vallgravsmuren och ett tegelfundament till bron som ledde över vallgraven och fram till slottet.¹³

1986 utfördes ett försök att datera murverken i slottes norra länga med termoluminescensmetoden. Analysen utfördes på Risölaboratoriet i Danmark. Resultatet blev osäkra och i vissa fall orimliga dateringar (se bilaga).¹⁴ Metoden kan användas på bränd sten eller lera och daterar sista gången föremålet upphettas till mer än 500°. Hurvida proverna påverkats av de många slottsbränderna eller andra förhållanden i källaren är oklart.

I samband med reparationsarbeten av källarvalv under Logården 1994-95 tillvaratogs en mängd fynd av 1600- och 1700-talskaraktär.¹⁵

MATERIALET FRÅN UNDERSÖKNINGARNA 1922-1938

Både Martin Olsson och Tord O:son Nordberg hade intentionen att lämna en fullständig redogörelse för undersökningarna på Slottet.¹ Dessa kom tyvärr aldrig till utförande. Möjligen berodde det på att undersökningarna led av brist på medel, något som framskymtar i brevväxling angående undersökningarna.² Den utförligaste beskrivningen av utgrävningarna

Borgårdens sydvästra del. Foto T. O:son Nordberg 1922. SSM Repro.

har lämnats av Tord O:son Nordberg och gäller borggårdens södra och nordöstra del,³ medan undersökningarna av borggårdens nordvästra hörn och källarna behandlas mycket summariskt av både Martin Olsson⁴ och Tord O:son Nordberg.⁵

Utredningen bygger på tryckt litteratur och genomgång av arkivmaterial på ATA, inklusive M. Olssons samling, SSM och Slottsarkitektkontoret. Martin Olssons samling innehåller en stor mängd excerpter från skriftligt material som berör Slottet, men tyvärr ingenting som gäller de arkeologiska undersökningarna. I arkivmaterial på ATA och SSM finns uppgifter om olika arkeologiska iakttagelser (se föregående kapitel). I ATA finns även uppgifter om olika byggnadsarbeten. Bland annat framgår att några av de rör som nu ska flyttas ut från källarna till borggården under 1930-talet flyttades från borggården in i källarna, vilket upprörde Tord O:son Nordberg. På ATA finns också en del uppgifter om fynd som konserverats och en förteckning över myntfynden från Martin Olssons utgrävningar.

Ritningarna från undersökningarna 1922-38 finns på Slottsarkitektkontoret. Mest komplett och genomarbetad är dokumentationen från undersökningarna på borggården. Här finns renritade planer och sektioner samt mycket välgjorda perspektivritningar. Beträffande dokumentationsmaterialet från undersökningarna i källarna är det sämre ställt (se kapitlet "Undersökningen i norra längans källare").

Fynd och ben från undersökningarna samt fotografier i form av glasplåtar förvaras på slottet. Materialet kräver en omregistrering för att bli mer lättillgängligt och har inte kunnat gå igenom inom tidsramen för utredningen. Inte heller har dagböckerna från utgrävningarna använts eftersom de i nuläget befinner sig på "okänd ort". En stor del av fynden finns registrerade i en lappkatalog där fyndets läge anges med en skiss. Liknande uppgifter finns även på lappar i fyndaskarna. Lappkatalogen täcker inte alla fynd. Fynd märkta med högre nummer än vad som finns i lappkatalogen tyder på att fyndförteckning upprättats även för dessa, men kommit på avvägar.

Ytterligare en källa till information är den detaljerade modell över utgrävningarna som artisten J. Österlund byggde. Modellbygget bör ha krävt ett utförligt underlagsmaterial och möjligen har mer dokumentation funnits.

Tord O:son Nordberg var dagkontrollant vid undersökningarna på borggården 1922-23 och i västra delen av källarna 1924-26. Övriga inblandade var stadsarkitekten Kurt von Schmalensee och ingenjör C. E. Sandberg. I östra delen av källarna gjordes undersökningar 1937 med P. E. Böklin som kontrollant.

Harald Åkerlund gjorde murverksundersökningen och Dagmar Selling upprättade en huvudliggare över samtliga fynd.⁶

UNDERSÖKNINGARNA PÅ BORGGÅRDEN 1922-23

Inför undersökningarna upprättades en sammanställningsplan över det gamla slottet. Planen grundade sig på ritningar utförda av Jean de la Vallée, äldre kartmaterial, uppmätningar av de bevarade murarna i slottets norra länga och murar dokumenterade vid äldre arkeologiska undersökningar.¹

Vid utgrävningarna på borggården 1922 grävdes dels sökschakt för att utröna om det fanns lämningar kvar av gamla slottet, och dels dräneringsgravar utmed östra och västra längan. Sökschakten numrerades från I-VII och dräneringsgravarna utmed östra längan från a-l och den västra från A-L (se plan 1). I borggårdens nordöstra och nordvästra hörn påträffades kulturlager och byggnadslämningar. Här utvidgades utgrävningssytan och kom att omfatta ca 200 m² i det nordöstra hörnet och 350 m² i det nordvästra. Undersökningen i det nordvästra hörnet pågick även under 1923. Under detta år grävdes också ett mindre schakt utmed norra längans fasad på platsen där portalen till Johan III:s slottskyrka förväntades ligga. Grävningsschaktet var mycket varierande, men man tycks i princip ha stannat på det djup där konstruktioner framkommit. Detta innebär att undersökningen, med ett undantag, inte nådde ned till orörd mark och att de lämningar som påträffades till stor del ligger kvar under borggården.

Högslottet – undersökningen på borggårdens södra del

På platsen för kärnan gjordes tre sökschakt (schakt I, II och IV). I schakten framkom denstensatta Tessinska gården på 0,1-0,15 m djup, och därunder lämningar som tillkommit när det nya slottet uppfördes. Direkt under och på 0,6 m djup framkom åsgrus som ansågs härröra från den orörda grusåsen.¹

På platsen för trumpetaregången och trappan ned till stora borggården gjordes två schakt (III och IV). Även här saknades äldre kulturlager på grund av att en brunn anlagts på platsen under 1800-talet.²

Ytterligare två schakt (V och VII) gjordes på den plats där man kunde förvänta sig lämningar av högslottets västra länga. I ett av schakten påträffades en kalkgrop som anlagts i samband med det Tessinska slottsbygget.

Endast två av dräneringsschakten (schakt F och f) utmed östra och västra längan beskrivs närmare. Schakten låg på borggårdens mellersta del och läget motsvarar ”gränzonen” mellan högslottet och förborgen.³

I schakt F framkom vad som uppfattades som den brant sluttande åsen. Att avgöra vad som är påfört och vad som är orört åsmaterial kan många gånger vara svårt, även för

Dräneringsgravens södra sida. I schaktkanten syns den Tes-sinska gården. Det understa gruslagret med stora stenar antogs vara åsen. Foto T. O:son Nordberg 1922. SSM Repro.

Dräneringsschakt f med muren, som har ingått i förborgens syd-mur. Foto T. O:son Nordberg 1922. SSM Repro.

geologisk expertis. På ett foto av södra schaktkanten syns en stenläggning och därunder mörka fyllnadsmassor följda av renare åsmaterial som hade 45° lutning mot väster, vilket enligt både Martin Olsson⁴ och Tord O:son Nordberg⁵ skulle vara den orörda grusåsen. Av bilden framgår att de större stenarnas riktning varierar, vilket inte borde vara fallet om det gällde orört åsmaterial. Massorna kan med andra ord vara påförda. En alternativ förklaring till den sluttande gränsen mellan den mörkare fyllningen och det ljusare åsmaterialet är att den tillkommit i samband med schaktningsarbeten för grundläggningen av nuvarande västra längan.

I schakt f påträffades en 5,5 m tjock murrest som framgrävdes till 3 m djup. Murens godsidor utgjordes av gråsten i oregelbundet förband. Martin Olsson ansåg att murklumpen kan härröra från högslottets ringmur.⁶ Fyndet visar att jordmassorna i detta område var påverkade av människohand till minst 3 m djup.

Bland de föremål som tillvaratogs nämns byggnads- och utsmyckningsdetaljer från det gamla slottet. Fynden kan dateras till 1500- och 1600-tal. I östra längans grundmur hittades en reliefhuggen fyrkantig sten i Vattholmamarmor som togs ut ur muren. Två av stenens sidor var prydda med krigare i 1500-talsdräkt och den tredje med en rosett.⁷

De negativa grävningresultaten på södra delen av borggården ställdes samman med Gustav Rålamb's detaljrika skildring av kärnans rivning, nedtecknad i början av 1700-talet: "Sedan dhen olyckelige Branden Åhr 1697 d. 7 Majj war hehla Slottet öwfergången, giordes straxt dher effter dhen nästfölliande 13 Iulij första begynnelsen medh dhetta Tornets nederbrytande, blef och omsider af Ryske och Saxiske krigsfångar medh otroligit stort beswär och arbete, för dhess fasthet skull, Åhr 17: fullkomligen och alldeles uthi grund nederrifwit och bort tagit; då dhet befants, att grunden af Tornet stodh uppå en Sandbacke uthan något annat Fundament, och tillijka medh dhen så kallade Lilla och elliest slottets alldra äldsta Borggård war 15 alnar widh pass högre än dhen andra stora Borggården, och uthi gamla Handlingar så kallade Förborgen, dhen nu för tiden är giord till en alldeles lijka iämbn Plan med dhet samma stället dher Tornet Tree Cronor tillförne stådt."

Slutsatsen blev att den inre borggården skulle ha sänkts med 8 m i samband med rivningen av gamla slottet och sedan åter höjts ca 0,7 m när det nya slottet var färdigbyggt.⁸

1985 gjordes en borrhövsundersökning på borggården. Vid borrhövingarna påträffades såväl "fast tegel" som grus uppblandat med tegel. Fast tegel påträffades på ett djup som varierade mellan 0,5-7 m. Resultatet indikerar att det kan finnas kvar murar från gamla slottet och att åsmaterialet inte är orört. Enligt borrhövingarna fanns murar på platsen för kärnan, men också på ett flertal andra punkter, framför allt i borggårdens sydvästra hörn, dvs på platsen för högslottets västra länga.⁹

Att med säkerhet uttala sig om nivåförhållandena mellan inre borggården och förborgen är naturligtvis inte möjligt. Med tanke på Stadsholmens topografi verkar det dock rimligt att inre borggården legat något högre. Den stora dubbeltrappan som leder ned till stora borggården från Johan III:s trumpetaregång förstärker detta intryck. Rålamb's uppgift att nivåskillnaden skulle vara så stor som 15 alnar (9 m) verkar tveksam. Uppgiften att tornet stod på en sandbacke utan fundament är också märklig då tornet enligt de skriftliga källorna från 1500- och 1600-talet uppges ha källare.

Sammanfattningsvis kan sägas att ingenting i 1920-talets undersökningar tyder på att medeltida kulturlager kan förväntas på borggårdens södra del, men det finns starka skäl att ifrågasätta att det ska finnas orört åsmaterial på drygt en halv meters djup. Borrhövsundersökningarna samt dokumentationen i schakten F respektive f talar för att massorna är påförda. Igenfyllda källare från både kärnan och högslottet kan finnas kvar under borggården. Stämmer djupangivelserna i borrhövsundersökningen har källarna ungefär samma djup som de i norra längan.

Förborgen – undersökningen av borggårdens nordöstra hörn

Från borggårdens nordöstra hörn ledde en ramp ned under östra längan och ut på skeppsgården. Rampen existerade fram till Slottsbranden 1697.

Vid undersökningen av borggårdens nordöstra hörn påträffades rampen som låg parallellt med och 2 m söder om den norra längan. Den var 5 m bred och sluttade starkt åt öster. Rampen hade kullerstensbeläggning och utmed begränsningsmurarna fanns avlopps-rännor. Södra begränsningsmurens sydfasad var byggd av tegel i renässansförband och hade en avtäckning av kalkstensplattor. Insidan var försedd med en avtrappad sockel och hade troligen också varit klädd med kalkstensplattor. Norra begränsningsmuren blottades endast till en mindre del. Dess insida var helt sönderhuggen, medan nordfasaden var välbevarad. Den var murad i munkförband och sträckte sig betydligt djupare ned än den södra muren. Rampens norra mur var äldre och hade ursprungligen haft en annan funktion.¹

Dokumentationen av norra begränsningsmurens utsida visar att en ca 4 m lång sträcka

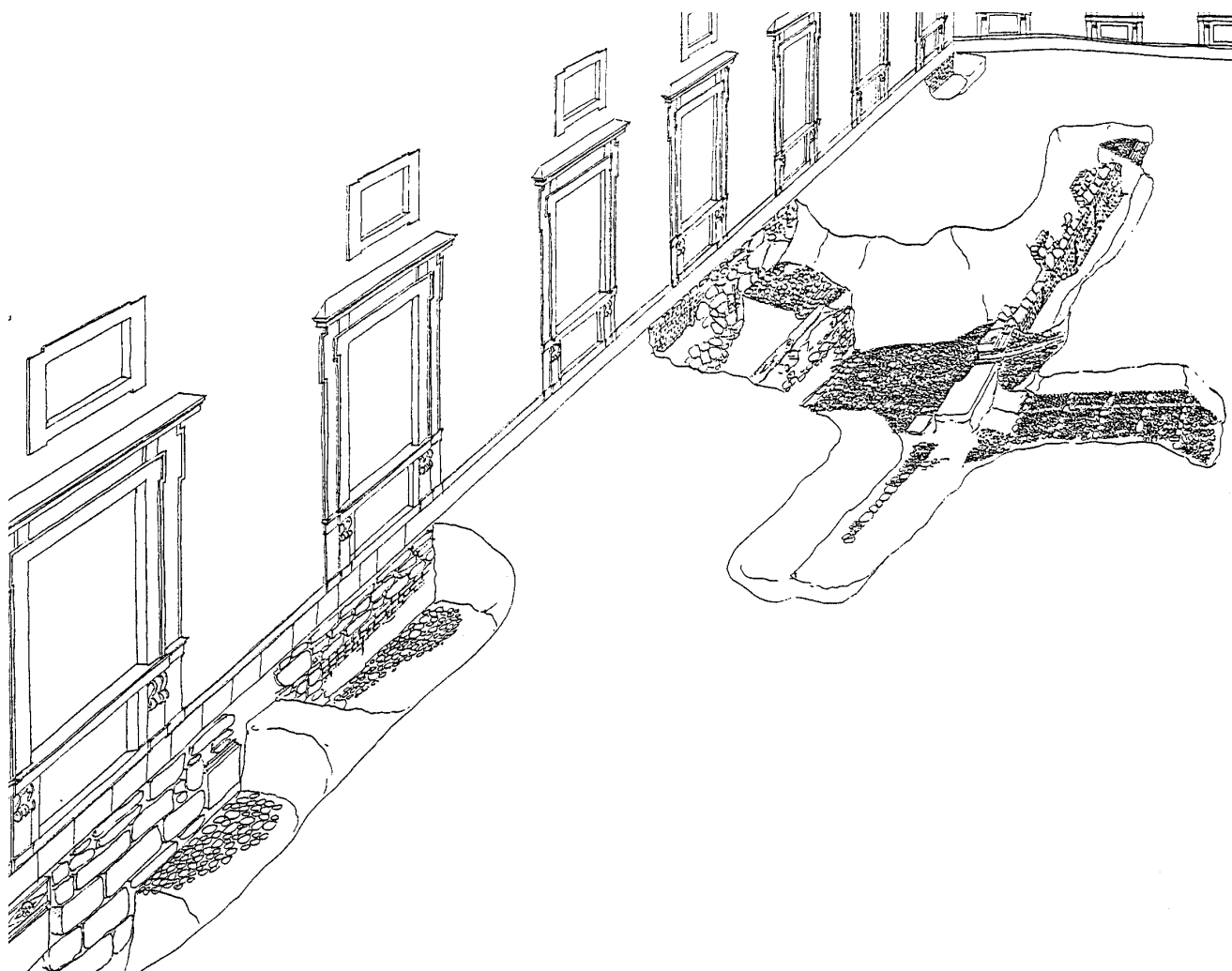

Slottets stora borggård sedd från öster. Stick av Jean Marot efter teckning av Erik Dahlberg ca 1670.

Rampen, omgiven av en ballustrad med pyramider och klot, syns i bildens högra hörn.

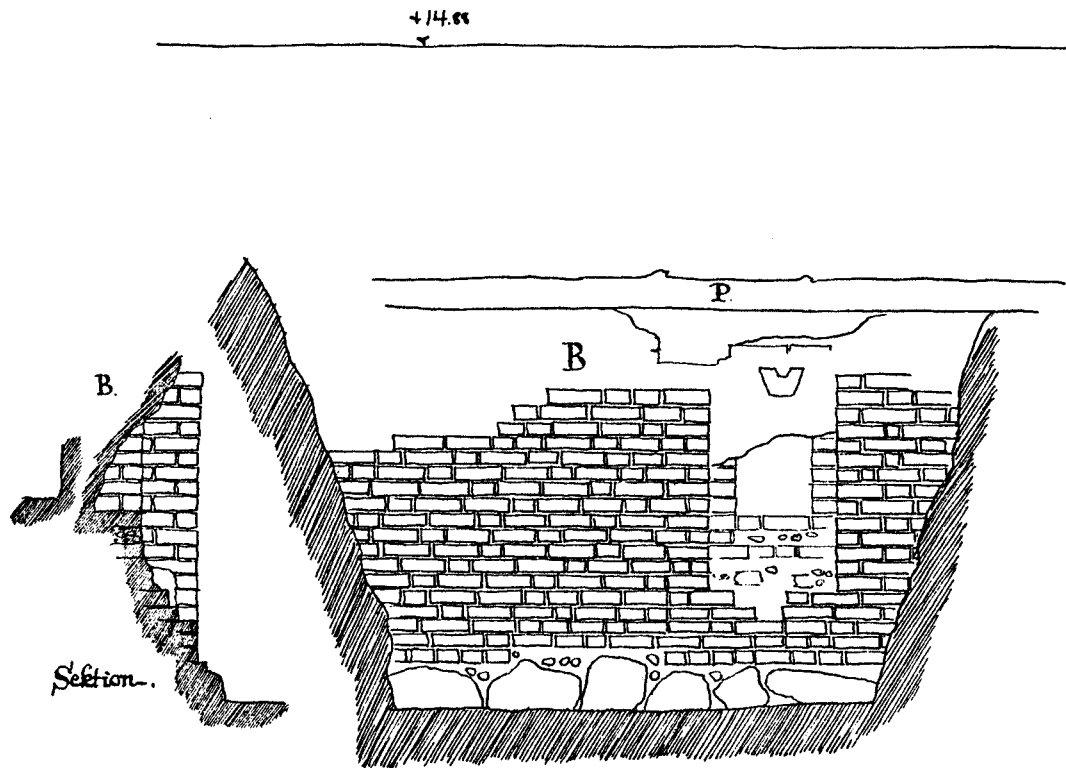
Foto SSM F75770.

blottlades ned till 4,3 m djup. Av fasaduppmätningen framgår att tegelmurverket slutade 4 m under den nuvarande borggården varefter översta skiftet av gråstenssockeln vidtog. I muren fanns också en 0,8 m bred och minst 1,2 m hög fönsteröppning eller nisch, vars underkant låg 3,2 m under nuvarande borggårdsnivå. I samband med att utsidan av rampens nordmur frilades, dokumenterades även norra längans utsida i motsvarande läge till drygt 4 m djup. Tegelmuren fortsatte här endast till 1,2 m under borggårdsnivå, varefter ett oregelbundet gråstensmurverk vidtog. I tegelmuren fanns en 1,4 m bred dörröppning som måste ha murats igen senast under Johan III:s tid då denna del av norra längan omvandlades till slottskyrka. Förhållandet i tid och rum mellan norra längans sydmur och rampens nordmur är inte klarlagt. Den sistnämnda murens nordfasad kan ursprungligen ha varit insidan av en medeltida byggnad. Området mellan de två murarna tycks ha fyllts upp och sedan stensatts med kullersten. Stensättningen låg i nivå med överkanten på rampens

Utgrävningen i borggårdens nordösta hörn. I förgrunden syns den igensatta portalen till Johan III:s slottskyrka och i bakgrunden rampen. Perspektivritning av Kurt von Schmalensee.

begränsningsmur, där den avslutades med en ränna som löpte parallellt med muren. Intill norra längan låg stenläggningen på samma nivå som portalen till Johan III:s slottskyrka, vilket talar för att rampen byggts samtidigt med slottskyrkan eller obetydligt senare än denna.² Den sistnämnda bör ha varit färdig omkring 1580. 1584 omtalas byggnadsarbeten i slottets nordöstra hörn och på borggården, vilka kan ha samband med rampens tillkomst.³

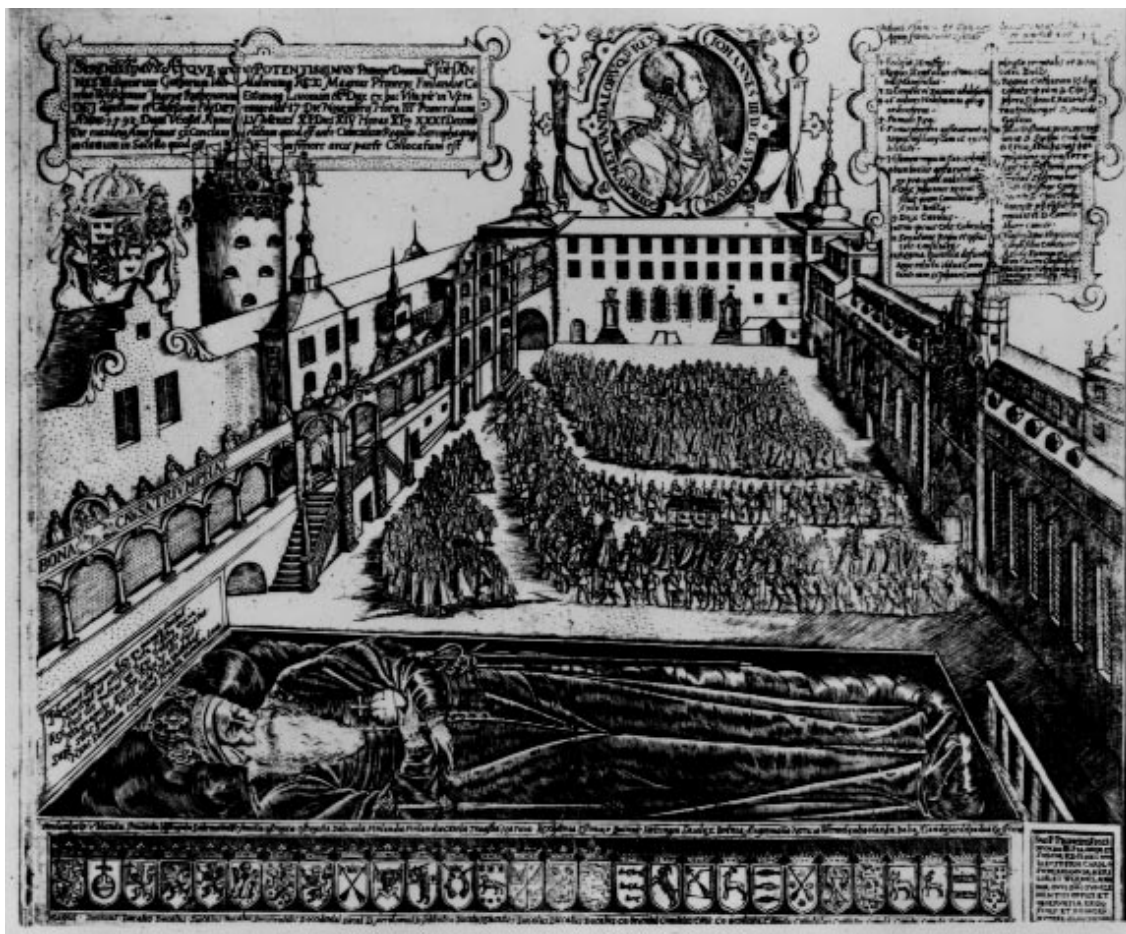
Nordfasaden på rampens norra mur. Ritning av T O:son Nordberg/Kurt von Schmalensee 1922.
Skala 1:50.

Slottskyrkans portal var att söka i mellersta delen av norra längan. Med utgångspunkt från en ritning, där Tessin skissat in nya slottet på ett ombyggnadsförslag av Jean de la Vallée, gjordes en mindre grävning 1923 på den plats där Slottskyrkans portal kunde förväntas. Vid grävningen framkom socklarna till pilastrarna som legat närmast portalen. Däremot saknades baserna till de kopplade kolonner som skulle ha funnits på ömse sidor om dessa. Den västra hade troligen rivits bort när den nuvarande norra längans portal uppfördes och den östra i samband med att en regnvattensbrunn anlagts.

På den västra pilasterbasen fanns en reliefhuggen, rektangulär sten med en lilja omgiven av en romb. Enligt Jean de la Valleés ritning skulle stenen ha varit ställd på högkant, men påträffades ställd på långsidan. Portalen var igenmurad med gråstensblock och huggna marmorstenar som tillhört portalen. Bland dessa fanns ytterligare en reliefhuggen sten med lilja från den östra pilastern.⁴

Framför slottskyrkans portal fanns en stenläggning på samma djup som den mellan rampen och norra längan, det vill säga drygt 1,5 m under nuvarande gårdsnivå. Förutom den ovan omtalade stenläggningen påträffades ytterligare en stenläggning på 1 m djup söder om rampen. Den var indelad i kvadratiska fält och kan ha tillkommit i samband med Caspar van Pantens ombyggnader av östra längan ca 1630.⁵ Under denna stenläggning fanns en äldre stenläggning på 1,7 m djup. Att borggården under 1600-talet haft en stenläggning som varit indelad i kvadratiska fält framgår av Sveciasticket (se s. 17).

Tord O:son Nordberg ansåg att den djupare stenläggningsnivån mellan Slottskyrkan och gången varit i bruk från Johan III:s tid och fram till 1600-talets slut⁶ och att den var samtida med en stenläggningsnivå som påträffades på 0,4 m djup i borggårdens nordvästra hörn. Borggården skulle därmed ha haft en stigning mot väster, vilket visar överensstämmelse med den ovan omtalade ritningen av Jean de la Vallé och Tessin. Borggården skulle även ha stigit mot söder.⁷ Intill Trumpetaregången antogs borggårdsnivån ha legat 0,25 m över den nuvarande.⁸ Någon datering för den djupare stenläggningsnivån söder om gången anges inte, men den bör ha tillkommit senast under Johan III:s tid.

Den äldsta avbildningen av stora borggården från öster. Slottskyrkan syns till höger och trumpetaregången till vänster. Troligen kan rampen anas i bildens nedre högra hörn. Johan III:s likfärd den 31 december 1592. Stick av Hieronymus Nutzel 1593. Foto SSM F30262.

Förborgen – undersökningen av borggårdens nordvästra hörn

I Borggårdens nordvästra hörn påträffades en stor stenbyggnad, orienterad i öst-västlig riktning. I stenhuset fanns två stora bakugnar och Martin Olsson ansåg det vara ”en bagarstuga från 1500-talet”.¹ Möjligen ansåg han att huset uppförts långt tidigare eftersom han i en sektion har markerat husets nordmur med den skraffering som betecknar murar uppförda under 1200-1300-tal.²

I nordvästra hörnet framkom kullerstensbeläggningar i tre olika nivåer, murar med oklar funktion samt två intill varandra belägna trappor som förde ned till igenmurade dörrar i norra längans sydmur.

Det stora stenhuset undersöktes inte i sin helhet och dess storlek och förhållande till övriga byggnadslämningar och norra längan är således inte klarlagd. Byggnaden låg något snett i förhållande till norra längan och har varit orienterad efter den västra ringmuren. Husets murar framkom redan 0,5 m under Borggården och utgjordes dels av en 20 m lång och 1,1 m bred mur i öst-västlig riktning. Norr om och vinkelrätt mot denna fanns tre tvärmurar i nord-sydlig riktning. Murarna var byggda i gråsten och hade enstaka stenar av de undre tegelskiften bevarade. Norr om den långa öst-västliga muren påträffades två ugnar. Huset har troligen sträckt sig längre åt söder, eftersom det söder om muren framkom en 1 m² stor tegelkonstruktion som enligt ritningarna var en spis. En av husets tvärmurar ser ut att fortsätta in under den västra trappan, vilket skulle tala för att trappan tillkommit senare än stenhuset.

Den västra trappan började cirka 8 m söder om norra längan. De övre trappstegen var skadade och låg 1,5 m under Borggården. Trappan hade 2 m breda steg som förde ned till en 2,4 m hög och 1,5 m bred igenmurad stickbågig dörr i norra längans sydfasad. Dörrens tröskel låg 5,5 m under nuvarande Borggården. Trappan hade 0,7 m tjocka omfattningsmurar byggda i oregelbundet munkförband med åsade fogar. Liknande fogbehandling fanns även i dörromfattningen. 1,2 m öster om den ovan beskrivna trappan låg ytterligare en trappa som förde ned till en stickbågig, rikt profilerad dubbeldörr i norra längans sydfasad. Dörröppningarna var drygt 1,2 m breda och åtskilda av en mittpelare. Trappan började 5 m söder om norra längan och hade 3 m breda steg och 0,7 m tjocka omfattningsmurar. Nedersta trappsteget låg på samma djup som den västra trappan, medan det övre steget låg 1 m djupare. Trappan var mer skadad och omfattningsmurarnas tegel delvis bortrivet. Trappstegen täcktes av ett brandlager, vilket talar för att trappan tagits ur bruk efter en brand.

På ett avstånd av 0,5-0,7 m från trappan låg 0,5 m breda murar som bildade ett hörn sydväst om trappan. Ytterligare en murklack dokumenterades omedelbart öster om den västra trappan.

Martin Olsson menade att när huset byggdes borde borggårdsnivån ha varit 5,5 m lägre än nu, eftersom portalernas trösklar låg på detta djup.³ Detta innebär också att borggårdsnivån då skulle ha legat 3,1 m över den stenläggningsnivå som påträffats i källaren och som tolkats som den äldsta borggården samt att borggårdsnivån höjts med 4-5 m från tidpunkten då huset uppfördes och fram till Johan III:s tid.

3,15 m under den nuvarande borggården påträffades en stenläggningsnivå som Martin Olsson ansåg vara en medeltida borggårdsnivå. Den var täckt av ett brandlager med medeltida taktegel som skulle kunna komma från branden 1330. Stenläggningen låg öster om trappan som förde ned till dubbelporten. Troligen har man på denna plats grävt ned till åsen eftersom Martin Olsson uppgav att kulturlagren var 4,5 m tjocka,⁴ vilket skulle betyda att ett 1,3-1,4 m tjockt kulturlager avsatts innan stenläggningen tillkom.

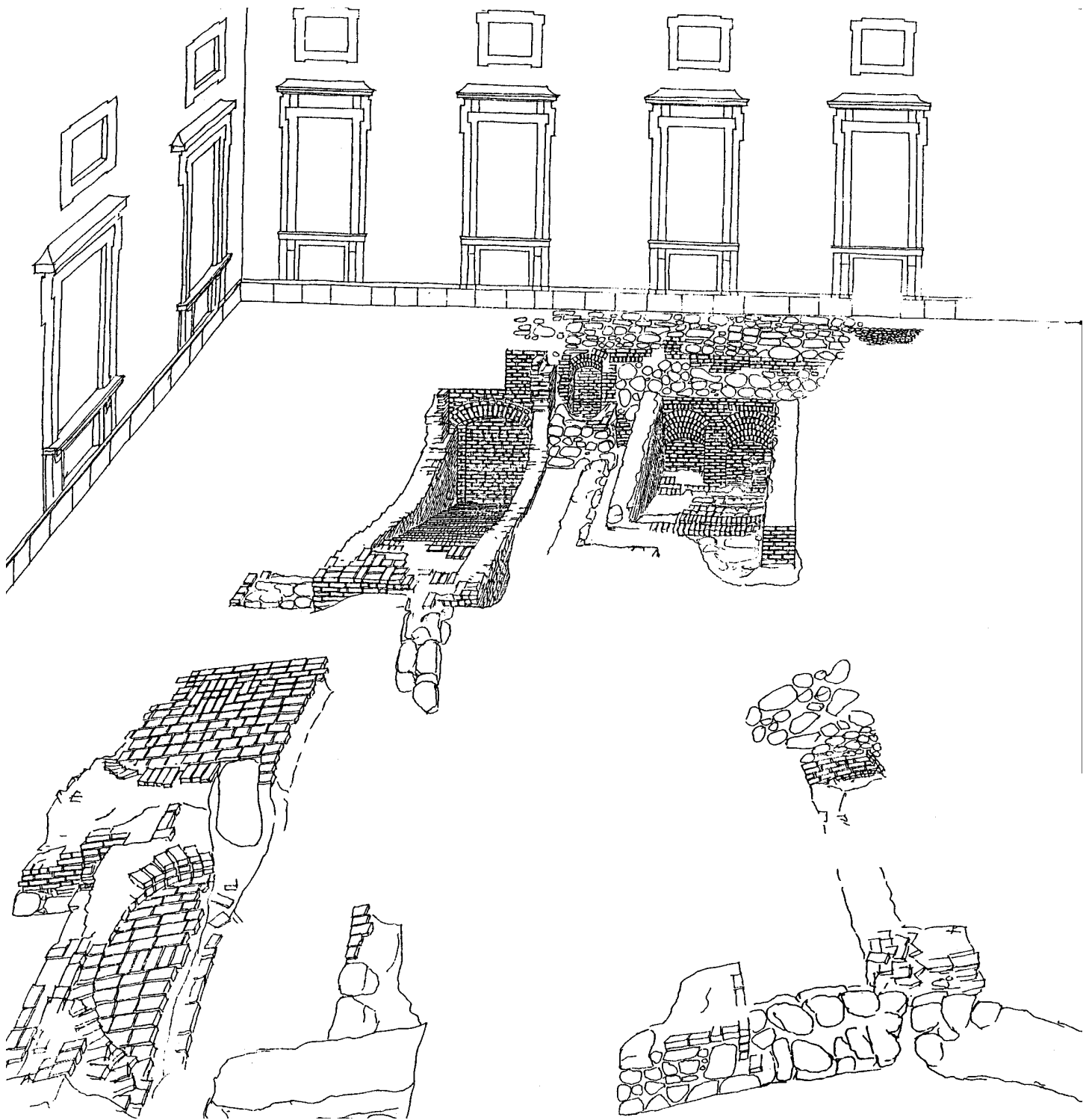
Stenläggningen finns dokumenterad på en profiluppmätning där den syns på en 2 m lång sträcka. På ritningen saknas tyvärr redovisning av kulturlagren under stenläggningen.

Båda trapporna överlagrades av en stenläggningsnivå som låg på 1,5 m djup och på ritningarna dateras till 1500-talet. Mellan stenarna påträffades ett myntavslag i bly från 1586,⁵ vilket talar för att stenläggningen varit i bruk på Johan III:s tid. När den tillkommit är ovisst. En brakteat präglad under Albrekt av Mecklenburg hittades i jordlagren omedelbart under stenläggningen⁶ och anger terminus post quem för dess tillkomst.

Av profilerna att döma kan dubbeltrappan ha tagits ur bruk före den västra trappan. Den sistnämnda upphörde att användas i samband med att den ovan omtalade stenläggningen tillkom. Trappans södra omfattningsmur ligger dock för högt för att kunna överlagras av stenläggningen och kan möjligen ha ingått i ”bagarstugans” nordvägg.

Den yngsta stenläggningsnivån låg 0,5-1 m under nuvarande borggård. Den överlagrade samtliga konstruktioner på borggårdens i nordvästra hörn. ”Bagarstugan” har således rivits innan stenläggningen kom till, vilket kan ha skett i samband med Johan III:s omdaning av förborgen.

”Bagarstugan” bör ha existerat samtidigt med ”1500-talsstenläggningen”, vilket kan betyda att det funnits ett ca 7 m brett gårdsutrymme mellan denna byggnad och norra längan. På en av profiluppmätningarna ser det ut som om tegel delvis ingick i ”1500-talsstenläggningen” och möjligheten att det rör sig om ett golv kan inte helt uteslutas. Detta kan innebära att ”bagarstugan” sträckt sig fram till norra längan och varit sammanbyggd med denna. När ”bagarstugan” byggts är oklart eftersom de underliggande lagren inte har undersökts. En av byggnadens tvärmurar ligger dock under den västra trappan och bör ha tillkommit före denna. Den östra trappan togs troligen ur bruk tidigare än den västra, som upphörde att användas när ”1500-talsstenläggningen” tillkom.

Utgrävningen av borggårdens nordvästra hörn 1922-23. I förgrunden syns huset med bakugnarna och i bakgrunden trapporna som ledde ned till dörrar i norra längans sydmur.

Perspektivritning av Kurt von Schmalensee.

UNDERSÖKNINGEN I NORRA LÄNGANS KÄLLARE

Förborgens ringmur utgör nordmuren i norra längans källare. Den östra delen av norra ringmuren har ingått i en byggnad som var samtida med muren, medan det mot den västra delen har stått ett hus som kan ha tillkommit samtidigt med ringmuren eller senare. Vid något skede, troligen efter en brand, byggs husen ihop.¹

Utvändigt låg ringmurens fot på ca + 3,0 möh, vilket motsvarade strandlinjen omkring år 1200. Innanför muren, på ca + 6,3 möh, finns en stenläggning som antogs vara ”äldsta borggården”. Skillnaden mellan marknivån innanför och utanför muren blir då omkring 3 m. Eventuellt har en utfyllnad med jord skett mot insidan för att borggården ska få en lämplig lutning. Borggården sluttade kraftigt mot nordöst och regnvatten har kunnat rinna ut genom vattenporten i nordöst och genom vattenkanalerna i muren som ligger 2,5-3,5 m över murens fot. Den södra delen av förborgens gård antogs ha legat i den nuvarande borggårdens nivå eller något högre, vilket innebär att förborgen får en lutning på 1:6.² Den ”äldsta borggården” ligger ca 8,5 m under den nuvarande.

Vid utgrävningar blottades nordvästra hörnet av ringmurens ytterliv. Muren hade en 4 m hög gråstenssockel av väl vald sten i jämna skift som avslutades av en skråkantad list i saltsjösandsten. Däröver fanns ytterligare ett jämnt gråstensskift och sedan vidtog tegelmurverk i vendiskt förband med hårdbrända svarta koppar i diagonalmönster. Tegelskalet var 1 och 1/2 sten tjockt och nordvästra hörnet hade en kantkedja av välhuggen sandsten. Murkrönets höjd över markytan uppskattades till 10-11 m. 6,5 m över markytan fanns 2-3 m djupa fyrkantiga bomhåll med förmultnat trä som kan ha burit en träkonstruktion.

Invändigt är muren synlig i nästan hela sin längd. Den höjer sig 7,5 m över den ”äldsta borggården”. Ringmurens insida är byggd av välvald gråsten till 5,5 m höjd. Stenen är lagd i skift som jämnats ut med sandstenshällar. Även skolningen har gjorts med sandsten. Över gråstensmuren finns tegelmurverk i vendiskt förband med senare påbyggnader i munkförband. Ca 2 m över stenläggningen har muren två avtrappningar. Även utvändigt har muren två avtrappningar, varav den ena vid grundsulans överkant och den andra vid sandstenslisten. Murtjockleken är 7 m vid grundsulan och däröver 5,5 m. I ett murgenombrott som gjorts på 1600-talet, framgår att kärnan består av oregelbundna granitblock i kalkbruk. Tvärs igenom muren finns oregelbundet placerade runda ”lufthål” för att bruket ska brinna.³

Norra delen av västra ringmuren finns bevarad och ligger i förband med den norra. Den är 4 m tjock. Av 1600-talsuppmätningar framgår att den nordligaste delen fram till den punkt där muren bryter av i trubbig vinkel, utgjorts av en kraftig mur upp till två våningars höjd. Brytpunkten kan markera läget för en tornliknande byggnad. I både nordöstra och nordvästra hörnet har det funnits torn som är samtida med ringmuren.⁴

I ringmurens östra del finns 6 rum med ljusöppningar utsparade. Denna del har ingått i en byggnad som uppförts samtidigt med muren. Byggnaden var cirka 40 x 15 m stor och den östra gaveln låg i förband med det nordöstra tornet. Husets sydmur ligger till största delen dold bakom en 1600-talsmur, men dess västra del är synlig (i rum 618 och 615). Vid ett genombrott i 1600-talsmuren (i rum F) konstaterades att det även i öster fanns rester av det medeltida husets sydmur. Muren har också blottlagts utvändigt vid grävningar på borggården. I östra delen av rum 614 grävdes gråstensgrunden till husets västra mur fram. Inga spår av mellanväggar observerades vid utgrävningarna. Huset har åtminstone haft en avloppskanal genom ringmuren. Utvändigt ligger den 2,5 m över murfoten och 4,5 m under fönstret. Nordöstra huset har haft en trappa, som lett upp till ringmurens krön, och troligen också en övervåning. Trappan har funnits i husets västra del (i rum 615) och varit placerad i samma läge som den nuvarande trappan.⁵

Det nordvästra huset utgjordes av en knappt 40 x 15 m stor byggnad som antogs vara uppförd senast under 1300-talet, men den kan möjligen vara samtida med ringmuren. Den södra muren är 1,2 m tjock och har ett 1-2 m högt oregelbundet gråstensmurverk och däröver tegel i oregelbundet munkförband. Den södra muren är bevarad till 4-5 m höjd. Husets östra begränsning har inte med säkerhet kunnat fastställas, men det är troligt att den är att söka i rum 612, eftersom murverket där ändrar karaktär. Bjälklaget har burits upp av kraftiga gråstensbågar, varav en finns bevarad mellan rum 611 och 611 A, medan endast anfangen finns kvar av resterande gråstensbågar. Bågarna vilar på en avtrappning i ringmurens nedre del, men det går inte med säkerhet att avgöra om de byggts samtidigt eller senare än ringmuren. Munkförbandet i sydväggen talar för att det nordvästra huset tillkommit senare. Sydväggen har breda stickbågiga fönsteröppningar samt 3 stickbågiga dörröppningar mot borggården. Fönsteröppningarna var invändigt 2 m breda och 1,5 m höga och kragade snett uppåt mot borggården där de utvändiga måtten var mindre. De två östra dörrarna bildade en dubbelport som lett in till en kvadratisk förstuga. Inga spår av mellanväggar påträffades. De kan eventuellt ha varit av trä eller korsvirke.⁶ De breda fönsterluckornas likhet med bodluckor har framhållits av Anders Ödman, som vill tolka murverket som en rest av ett medeltida handels- eller hantverkskvarter.⁷

Ovanför portal- och fönsterbågar syns ett par löpskift som kan ha bildat upplag för ett bjälktak. Igensättningen av den västra portalen ligger i förband med en av mellanväggarna som bär upp de kraftiga halvcirkelformade valvbågarna och portalen bör ha tagits ur bruk när dessa byggs. Mot den östra portalens igensättning, liksom mot övriga delar av södra väggen, ligger mellanväggarna stumt. Med utgångspunkt från dessa observationer antog Tord O:son Nordberg att dubbelporten med den östra trappan var äldst och att den i ett senare skede ersatts av den västra porten.⁸

Martin Olsson ansåg att trapporna tillkommit senare än portalerna och till följd av att

borggårdsnivån höjts. Han gör ingen kronologisk skillnad mellan de båda portalerna eller trapporna. I samband med att trapporna byggdes skulle också murverket ha förhöjts. De breda fönstren murades då igen och ersattes av de högre belägna, något smalare stickbågiga fönstren. Något motsägelsefull synes i detta sammanhang uppgiften att det förhöjda murverket ligger i förband med mellanväggarna med de stora rundbågiga öppningarna, eftersom dessa delvis blockerar portalerna. Mellanväggarna bär upp nuvarande tunnvalv. Valven är murade med en annan typ av tegel, och har tillkommit senare, troligen på 1500-1600-talet.⁹ Mellanväggarna med de rundbågiga öppningarna daterar Martin Olsson till 1300-1400-tal.¹⁰

Igensättningen av den västra portalen och uppförandet av mellanväggarna med de rundbågiga öppningarna bör ha skett under samma period som ”1500-talsstenläggningen” på borggården tillkommit, eftersom den överlagrar den västra trappan.

Utgrävningarna i norra längans källare började 1924 i den västra delen och pågick till 1927. 1937 gjordes vissa undersökningar i den östra delen.

Den översiktsplan som finns att tillgå över grävningen är publicerad i ”Stockholms slott historia”.¹¹ Planen är delvis svårtydd och det framgår långt ifrån alltid vilka områden som har undersökts. Modellen över utgrävningen och besiktning av undersökningsområdet har givit viss kompletterande information om grävningen. Från två källarum har detaljerade planer med nivåangivelser påträffats (rum 607 och 611-611A). Från några rum (608-609 och 613-614) finns skisser som anger rutindelningen för fyndinsamlingen. På skissen från rum 613-614 anges också hur fynden har separerats i djupled. Ett tiotal profiluppmätningar har påträffats. Deras läge går inte, utom i ett fall, att fastställa med säkerhet och för flera profiler saknas uppgift om vilket nollplan som har använts. Profilerna saknar lagerbeskrivningar och det går inte att utläsa de olika konstruktionernas strategiska sammanhang eller på vilka nivåer till exempel äldre golv har påträffats. Profilerna är färglagda, vilket kan ge en antydning om lagerinnehållet. Från vissa rum saknas dokumentation helt, framför allt gäller detta de rum som grävdes under senare delen av undersökningen.

Undersökningen genomfördes i form av sökschakt och provgropar som grävdes till högst varierande djup. Endast på ett fåtal platser tycks man ha grävt ned till vad som möjligen skulle kunna vara steril nivå. Av ritningarna framgår inte att man på något ställe har påträffat ringmurens eller den södra murens invändiga grundläggningsnivå.

Beskrivning rum för rum (se plan 2)

Rum 668

Inga ritningar har påträffats, men enligt modellen har en provgrop grävts. Fynd av två medeltida mynt¹² finns från rummet.

Rum 607

Från detta rum lämnade Martin Olsson den utförligaste beskrivningen av undersökningen i källarna. Han använde de fynd och strategafiska iakttagelser som gjordes i rum 607 för att styrka den konsthistoriska dateringen av ringmuren.¹³ En kritisk granskning av dateringsunderlaget har senare gjorts av Anders Ödman.¹⁴

Dokumentationen från rum 607 visar att det överst i rummet fanns ett tegelgolv i rummets norra del. Ett par stockar i nord-sydlig riktning kan tyda på en rumsindelning. Den västligaste och längsta stocken hade ett urtag i södra änden och kan ha utgjort en syll till en skiftesverksvägg. Söder om tegelgolvet påträffades murar i både öst-västlig och nord-sydlig riktning. En av murarna utgjorde fortsättningen norrut på den avrivna muren som syns i södra väggen i rum 607. En halv meter väster om denna mur fanns ytterligare en mur i nord-sydlig riktning. Muren hade djup grundläggningsnivå och avgränsade rummets sydvästra hörn (607 A enligt Martin Olsson eller ruta 11-12 enligt Anders Ödman).

Vid undersökningen i rum 607 tycks det ovan beskrivna golvet och murarnas krön ha grävts fram i plan och därefter gjordes 5 provschakt, varav ett låg i rummets mitt och de övriga vid hörnen. Tre profiler upprättades, en av dessa låg 1 m söder om den södra väggen och de övriga i rummets nordöstra och nordvästra delar. Av den södra profilens skraffering framgår att lagerbilden i rummets sydvästra del (607 A/ruta 11-12) helt avviker från rummets övriga delar.

I sin beskrivning av stratigrafin och fyndsammanhang tog Martin Olsson inte hänsyn till detta, utan använde lagerföljden i rummets norra del¹⁵ (i något modifierad form), men daterade lagren med fynd från hela rummet, dvs även den sydvästra delen. Detta ledde till att Anders Ödman fick problem med korrelationen mellan lagerbeteckningarna i rummets sydvästra och norra delar. En iakttagelse bekräftas av profiluppmätningarna. Genomgången av fynden från rummets sydvästra del (607 A/ruta 11-12) visade att det i det ”djupaste lagret” påträffats både ett portugisiskt mynt, präglat under Alfonso II (1248-1279), och ett mynt präglat i Lund under Erik av Pommern på 1420-talet. I ett lager 1 m ovanför bottenlagret påträffades en norsk brakteat från Sverre Sigurdssons tid (1177-1202).¹⁶ Fynden från 607A/ruta 11-12 visar att lagren är omrörda, vilket är högst sannolikt med tanke på att den mycket begränsade grävningssytan på samtliga sidor omges av djupt grundlagda murar, av vilka alla utom den västra ringmuren är sekundära.

Ett gotländskt mynt från perioden 1210-1270,¹⁷ som hittades i bottenlagret i rummets nordöstra del, kan däremot ge en indikation om ringmurens ålder.

Rum 608

Ritningarna från rummet består av en skiss som anger rutindelning och undersökningsyta samt två profiler med osäkert läge, varav den ena är vänd mot norr och den andra mot söder. Schaktdjupet varierade mellan 0,5 - 2 m.

Vid dörren till rum 607 framkom en tegeltrappa och på 0,1 m djup rester av ett plankgolv. Lagren under golvet indelades i tre sållningslager som utgjordes av ett 0,3 m tjockt gruslager, följt av ett 0,6 m tjockt, mörkare lager och därunder ett 0,9 m tjockt, grusigt lager med sten. Profilerna antyder att en mer detaljerad lagerindelning går att göra. Två mynt påträffades, det ena från 1680-talet och det andra från medeltiden.¹⁸

Rum 609

Dokumentationen utgörs av en skiss med rutindelning och två profiluppmätningar, en mot väster och en mot norr. Schaktdjupet var högst varierande, men två gropar grävdes till 2,9 m djup. I botten syns ett sandlager som kan vara åsen. Sandlagret ligger på + 5,00 möh. På 0,1 m djup fanns ett plankgolv. Trärester på ca 1 m djup kan tyda på ytterligare en golvnivå. En bit av norra ringmuren med avloppskanal och i anslutande nivå ”den äldsta borggården” samt en stor ugnskonstruktion finns frilagd. Två mynt, varav ett från 1680 och ett från 1725, hittades i rummet.¹⁹

Rum 610

I rummets södra del framkom de murar som Martin Olsson ansåg vara en förstuga till dubbelporten. Förstugan har kullerstensgolv. I rummets norra del syns tre kullerstensnivåer, varav en troligen är äldre än de stora valvbågarna, och en utgör ”äldsta borggårdsnivån”. Schaktdjupet varierade från ca 1 m till 3 m. Två profiler med osäkert läge och nollplan finns, varav en mot väster och en mot norr. Den ena profilen visar ett sandlager som sluttade mot norr och som kan vara åsen. Lagrets överkant ligger uppskattningsvis betydligt lägre än ”äldsta borggårdsnivån”.

Rum 611 - 611 A

En detaljerad plan med höjder och en profiluppmätning med osäkert läge finns. Schaktdjupet tycks vara omkring 1,5 m. ”Förstugan” sträcker sig in i rum 611. I rummet påträffades två brunnar, en ugn och kullerstensnivåer. Brunnen intill den norra väggen är byggd av sandsten och kan vara den brunn som omtalas 1632. Den andra brunnen är äldre, men förmodligen yngre än ”förstugan”, eftersom den skadat dess nordöstra hörn. I en av brunnarna, troligtvis den sistnämnda, påträffades en S-brakteat på 4 m djup och ett mynt från Kristian II:s tid på 1 m djup.²⁰ Ytterligare medeltida en brakteat påträffades i rum 611A.²¹

Rum 612

En profiluppmätning mot norr med osäkert 0-plan och läge finns. Största schaktdjup är ca 3 m. Flera träflisnivåer som eventuellt kan vara golv syns i profilen.

Rum 613-614

Det finns en skiss där rutindelningen framgår och hur fynden har samlats in i djupled. Som mest anges schaktdjup till 1,5 m. Under fundamenten till en av valvbågarna påträffades en ugn. Sex medeltida mynt påträffades i rum 613-614. I östra delen av rum 614 framkom västra muren till det nordöstra huset.

Från övriga rum saknas dokumentation helt. Av myntförteckningen framgår dock att grävningar har gjorts i rum 616, 617, 618, 619 samt rummet ”under rum 454”. De tillvaratagna mynten från dessa rum utgörs huvudsakligen av 1500- och 1600-talsmynt, men från rum 616 finns två medeltida mynt.²³

De konstruktioner som påträffades vid grävningarna i norra längans källare utgörs av murar, golvnivåer, tre ugnar och två brunnar. Ugnarna och brunnarna talar för att delar av norra längan har använts som kök under någon period, vilken är dock oklart. Åtminstone en av ugnarna (i rum 613-614) är äldre än mellanväggarna med de rundbågiga öppningarna. Den ena brunnen är troligen medeltida, men tillhör inte det äldsta skedet. Myntfynden i brunnen talar för att den fyllts igen efter 1520-talet. Den andra brunnen kan vara anlagd under 1600-talet. De bodliknande fönsteröppningarna kan tyda på att norra längan hyst handelsmän eller hantverkare under någon tidpunkt. Olika golvnivåer i tegel, kullersten och trä finns. Den kullerstensnivå som påträffades i norra längans västra del och som antogs vara ”äldsta borggården”, kan vara ett golv. I sin beskrivning av det nordvästra huset utesluter inte Martin Olsson att byggnaden kan vara samtida med ringmuren. Avloppskanal som finns i nivå med kullerstensläggningen kan haft annan en funktion än att leda ut regnvatten. En liknande avloppskanal har även påträffats i det nordöstra huset som ansågs samtida med ringmuren.

I Slottsmuseet kan fortfarande stora delar av undersökningsområdet ses såsom Martin Olsson lämnade det. Kulturlager finns kvar i samtliga rum i norra längan och har också konstaterats i norra delen av västra längan. Med ett fåtal osäkra undantag undersöktes de inte ned till orörd mark. Kulturlagertjockleken tycks vara omkring 3 m. Som framgått av den ovan gjorda beskrivningen är dokumentationen svårtydd och långt ifrån komplett och en mängd frågetecken finns angående nivåförhållanden, dateringar och lämningarnas inbördes kronologi.

DISKUSSION OCH SLUTORD

Martin Olssons uppfattning var att kastalen utgjorde borgens äldsta del och att den tillkommit under 1100-talets senare del eller senast omkring år 1200. Knut Eriksson (1167-96) utpekades som trolig byggherre. Kring kastalen uppförde Birger Jarl vid 1200-talets mitt en rätvinklig borganläggning med hörntorn. Dateringen av kastalen bygger dels på dess oregelbundna placering i borganläggningen och dels på byggnadshistoriska paralleller till andra kastaler som på mer eller mindre säker grund ansågs vara byggda under samma period.¹

Kastalen är inte arkeologiskt känd, men kan enligt borrhövsundersökningar finnas kvar under mark.² Den nuvarande kunskapen om dess läge och utseende grundar sig på bilder, beskrivningar, kartor och 1600-talsuppmätningar.

Dateringen av kastalen har ifrågasatts av flera forskare, bland annat av Hans Hansson. Vid sina många undersökningar i Gamla Stan påträffade han inga arkeologiska fynd som kunde dateras tidigare än till 1200-talets andra hälft. Hans uppfattning var att Stockholm grundades av Birger Jarl vid 1200-talets mitt.³ Inte heller senare års undersökningar kan påvisa stadsbebyggelse före 1200-talets mitt, men väl att någon form av aktivitet förekommit i området före denna tidpunkt. Spåren är mycket vaga och i nuläget svårtolkade. Mer omfattande undersökningar saknas fortfarande i de centrala delarna av Gamla Stan, vilka traditionellt betraktas som de äldsta. Än idag är Martin Olssons utgrävningar på Slottet en av de största undersökningar som gjorts i de centrala delarna av staden.

I avhandlingen ”Stockholms tre borgar” framför Anders Ödman hypotesen att två borgar på Helgeandsholmen föregått borgen på Stadsholmen. Hypotesen grundar sig dels på en djärv tolkning av de stratigrafiska förhållandena på Helgeandsholmen och dels på en genomgång av fynden från Martin Olssons undersökningar. Tre Kronor anses stå klart när ”ringmursborgen” på Helgeandsholmen rivs omkring 1300.⁴

Av undersökningsresultaten från Helgeandsholmen framgår att det har pågått schaktningssarbeten i området under vikingatid. Förekomsten av virke som dendrokronologiskt daterats till 1000-talet kan indikera att en pålspärr anlades i Norrström under denna period.⁵ Själva borganläggningarna är emellertid ytterst svåra att påvisa. Lämningarna av den första borgen som förmodades vara samtida med virket från 1000-talet bestod endast av en del stenblock i ett utfyllnadslager.⁶ Resterna efter den andra borgen, den sk ”ringmursborgen”, utgjordes av en kallmurad skalmur som inte kan dateras närmare än 1200-talets andra hälft⁷ och ett kalkbrukslager, tolkat som ett raseringslager från en curiabyggnad. Ett mynt i lagret över kalkbrukslagret angav att det tillkommit före 1319-40. Borgens rasering antogs ha skett under 1300-talets första decennier och resterna, det vill säga skalmuren, skulle därefter ha återanvänts som Helgeandshusets kyrkogårdsmur.⁸ Några avgörande bevis för denna

tolkning finns inte, vilket också påpekas i avhandlingens inledande kapitel.⁹ Det finns inte heller några fynd från undersökningen som kan stödja hypotesen att borgar funnits på platsen. En alternativ och minst lika sannolik tolkning är att skalmuren ursprungligen byggts som kyrkogårdsmur och att kalkbrukslagret var ett byggnationslager som har samband med Helgeandshusets uppförande.

Genomgången av fynd från Martin Olssons undersökningar dateras till omkring 1300¹⁰ och slutsatsen blir att det omöjliga kan funnits en kastal på Stadsholmen under Knut Erikssons tid.¹¹ Från utgrävningarna finns två 1200-talsmynt och ett 1100-tals mynt. Mynten är fortfarande de enda från dessa århundraden som upphittats på Stadsholmen. 1100-talsmyntet och det ena 1200-talsmyntet påträffades i omrörda lager, medan det tredje, det gotländska myntet från 1210-70, möjligen kan ge en antydning om ringmurens ålder. Som framgått av redogörelsen för utgrävningarna undersöktes ytterst lite av de äldsta lagren och fynden kan därför inte användas för att uttala sig om kastalens ålder. Undersökningsområdena låg också mycket långt ifrån kastalen. Frågan om kastalens ålder är med andra ord långt ifrån avgjord.

Det behöver väl knappast påpekas att de kulturlager som finns på slottet innehåller högst väsentlig information. Vid de planerade ombyggnadsarbetena måste kulturlagren skyddas och arbetena bedrivs på ett sådant sätt att de inte skadas. Någon åtgärd för att förhindra fortsatt uttorkning bör också vidtagas.

Dokumentationsmaterialet från utgrävningarna i norra längans källare är ofullständigt och kompletterande uppmätningar behöver göras inför den kommande ombyggnaden. Omfattningen av det arkeologiska arbetet är beroende av Länsstyrelsens bedömning och ombyggnadsplanerna för nya Slottsmuseet.

NOTER

BYGGNADSHISTORA

1. Olsson 1940, s. 31-32.
2. Olsson 1940, s. 50.
3. Olsson 1940, s. 49-50.
4. Ödman 1987, s. 175.
5. Olsson 1940, s. 52-56.
6. Olsson 1940, s. 61-65.
7. Olsson 1940, s. 81-84.
8. Olsson 1940, s. 157 .
9. Olsson 1940, s. 22-23.
10. Olsson 1936, s. 6.
11. Olsson 1936, s. 11.
12. Olsson 1940, s. 151-154.
13. Olsson 1940, s. 152-153.
14. Olsson 1940, s. 156-157.
15. Olsson 1940, s. 238.
16. Olsson 1940, s. 230-231.
17. Olsson 1940, s. 240.
18. Olsson 1940, s. 146.
19. Olsson 1936, s. 16.

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I OCH KRING SLOTTET

1. SHM invnr 1695.
2. Olsson 1940, s. 38.
3. ATA.
4. Janse 1910, ATA, SSM SR:244.
5. Nordberg 1924, s. 126.
6. ATA, SSM:SR 233 och 269.
7. Nordberg 1924 och 1926, Olsson 1940, ATA, Slottsarkitektkontoret, SSM SR:270.
8. Olsson 1940, s. 68-70.
9. SSM SR:93 och 272, 273, SSMV 1941, s. 4-5.
10. SSMV 1963, s. 15-16 och SSMV 1964, 13-14.
11. Slottsarkitektkontoret/SSM.
12. ATA, Andersson/Ersgård, otryckt rapport, dnr 7615/75, SSM SR:264.
13. Söderlund 1991, SSM SR:858, Söderlund, otryckt rapport.
14. Ödman 1988, Försök med TL-dateringar av

Stockholms Slotts äldsta delar, otryckt rapport.

15. SSM SR:974, Källström, otryckt rapport.

MATERIALET FRÅN UNDERSÖKNINGARNA 1922-1938

1. Nordberg 1924, s. 41-42 och Olsson 1940, s. 31.
2. ATA.
3. Nordberg 1924.
4. Olsson 1940.
5. Nordberg 1926.
6. Olsson 1940, s. 199-200.

UNDERSÖKNINGARNA PÅ BORGÅRDEN 1922-1923

1. Nordberg 1924, s. 124-26.

Högslottet – undersökningen på borgårdens södra del

1. Nordberg 1924, s. 126.
2. Nordberg 1924, s. 127.
3. Nordberg 1924, s. 128.
4. Olsson 1929, s. 93.
5. Nordberg 1924, s. 125.
6. Olsson 1940, s. 51.
7. Nordberg 1924, s. 128-129.
8. Nordberg 1924, s. 128 .
9. Ödman 1987, s. 162-166.

Förborgen – undersökningen av borgårdens nordöstra hörn

1. Nordberg 1924, s. 131.
2. Nordberg 1924, s. 131.
3. Nordberg 1924, s. 132.
4. Nordberg 1924, s. 137-139.
5. Nordberg 1924, s. 135.
6. Nordberg 1924, s. 140.
7. Nordberg 1924 s. 136-137.
8. Nordberg 1924, s. 128.

*Förborgen – undersökningen av
borggårdens nordvästra hörn*

1. Olsson 1940, s. 49.
2. Olsson 1940, s. 34.
3. Olsson 1940, s. 44.
4. Olsson 1940, s. 49.
5. Fnr B 852.
6. Fnr B 806.

*UNDERSÖKNINGEN I NORRA
LÄNGANS KÄLLARE*

1. Olsson 1940, s. 46-47.
2. Olsson 1940, s. 41-42.
3. Olsson 1940, s. 33-36.
4. Olsson 1940, s. 37-38.
5. Olsson 1940, s. 42-43.
6. Olsson 1940, s. 44.
7. Ödman 1987, s. 177.
8. Nordberg 1926, s. 82-83.
9. Olsson 1940, s. 46.
10. Olsson 1940, s. 35.
11. Olsson 1940, s. 34-35.
12. Fnr C 516.
13. Olsson 1940, s. 49.
14. Ödman 1987, s. 168-171.

15. Olsson 1940, s. 16 och 47-48.
16. Ödman 1987, s. 168-170.
17. Fnr C 415.
18. Fnr C 513 och C 1170.
19. Fnr C 509 och C 517.
20. Fnr C 510 och C512.
21. Fnr C 1597.
22. Fnr C 515 a-c, C 511 a-b och C 1732.
23. Fnr C 514.

DISKUSSION OCH SLUTORD

1. Olsson 1932.
2. Ödman 1987, s. 162-165..
3. Hansson 1956, s. 24-39..
4. Ödman 1987, s. 179.
5. Ödman 1987, s. 75-83 och 132.
6. Ödman 1987, s. 120.
7. Ödman 1987, s. 87 och C 14 prov St 7692 1
sigma cal AD 1221-1303 (Stuiver, M. and
Pearson G. W., 1993, Radiocarbon 35, 1-23).
8. Ödman 1987, s. 151-155.
9. Ödman 1987, s. 12.
10. Ödman 1987, s. 172.
11. Ödman 1987, s. 171.

LITTERATUR

- Hansson, H. 1956 *Stockholms stadsmurar*. Stockholm 1956.
- Janse, O. 1910 Några erindringar om Stockholms uppkomst samt utgrävningar i Slottsbacken hösten 1908. *S:t Eriks årsbok* 1910.
- Nordberg, T. O:son 1924 De kulturhistoriska grävningarna på Stockholms slott 1922-23. *S:t Eriks årsbok* 1924.
- Nordberg, T. O:son 1926 De senaste grävningarna inom Stockholms slott. *Rig* 1926.
- Olsson, M. 1929 Stockholms slotts medeltida byggnadshistoria. *S:t Eriks årsbok* 1929.
- Olsson, M. 1932 En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. *Fornvännen* 1932.
- Olsson, M. 1936 Stockholms gamla slott. *Ord och bild*. Särtryck 1936.
- Olsson, M. 1940 *Slottets historia intill 1600. Stockholms slotts historia*. Stockholm 1940.
- Söderlund, K. 1991 I Helvetet – ett besök i stadens norra kvarter. *Stadsvandringar* 14.
- Ödman, A. 1987 *Stockholms tre borgar*. Stockholm 1987.

ARKIV

ATA

SSM

Slottsarkitektkontoret.

FÖRKORTNINGAR

- ATA Antikvarisk-topografiska arkivet
- dnr diarienummer
- fnr fyndnummer
- invnr inventarienummer
- möh meter över havet
- Nr St C¹⁴-laboratoriet i Stockholms nummerserie
- SHM Statens Historiska Museum
- SR Stadsarkeologiskt register
- SSM Stockholms stadsmuseum
- SSMV Stockholms stads museinämnds verksamhet

Bilaga: Rapport över TL-dateringar i Stockholms Slottsmuseum.

av Anders Ödman (1988)

Undersökningen genomfördes med medel från HSFR. Proven togs av Vagn Meidahl från Risölaboratoriet i Danmark 86-10-17. Dociometrar placerades ut vid denna tidpunkt och dessa levererades till Risölaboratoriet 87-03-30. Laboratorierapporten förelåg i färdigt skick 88-01-26.

Prov 1 Rum 611 TL-nr R-865001

Provet togs på brandskadad gråsten i nordmurens nedre parti. Provet gick ej att analysera på grund av att stenen ej varit tillräckligt upphettad.

Prov 2 Rum 611 A TL-nr R-865002

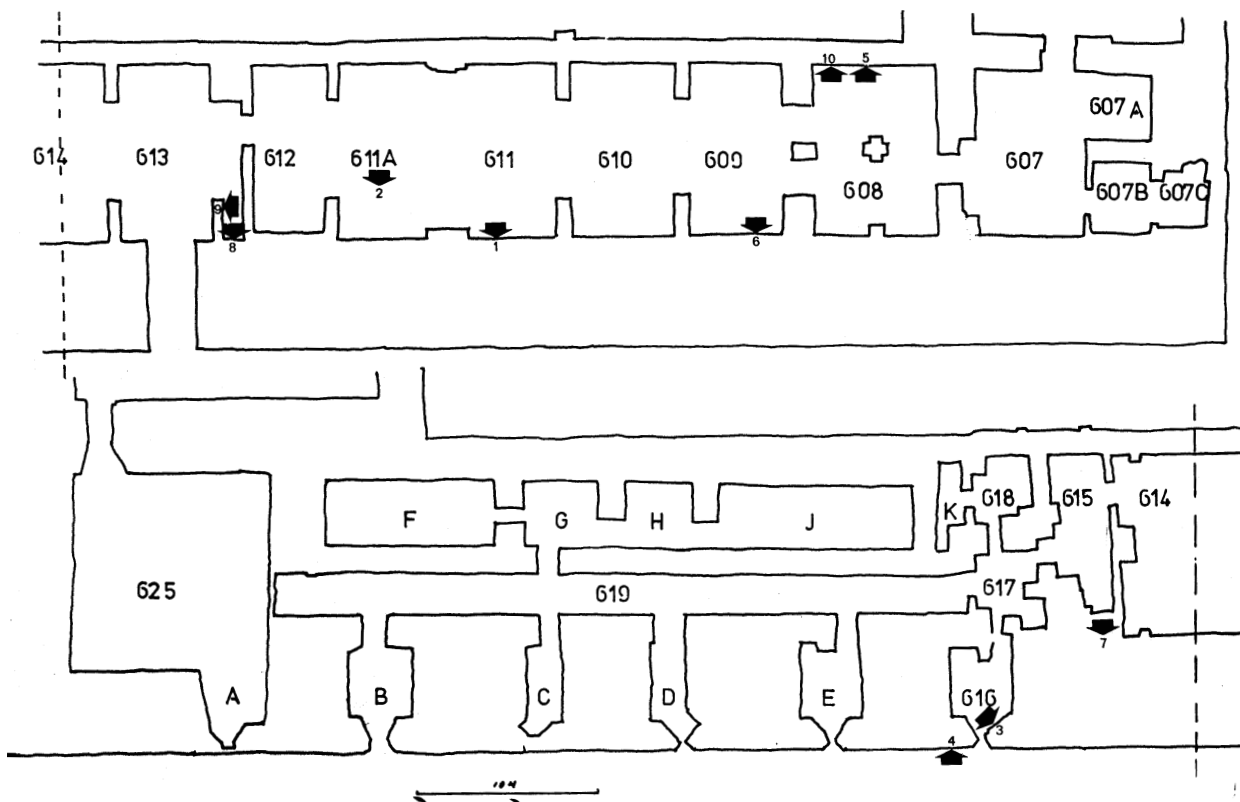
Provet togs ur ugn belägen i rum 611A. TL-datering 1480 ± 40 år. Ugnen ligger mycket lågt i rummets stratigrafi – nästan omedelbart på den nivå som är den ursprungliga borgnivån, vilken av fyndmaterialet kan dateras till 1300-talets begynnelse (Ödman 1988 s. 172). Dateringen är med viss tvekan möjlig men synes något sen.

Prov 3 Rum 616 TL-nr R-865003

Tegel ur murkärna i nordmurens exteriördel. TL-datering 1530 ± 50 år. Murpartiet har av M. Olsson (1940 s. 34) ansetts vara från 1200-talet. Min egen uppfattning är att partiet, som ligger ovanpå den brandskadade stenmuren, torde vara som äldst från 1300-talet. (Ang. stenmuren se prov 8). På Hogenbergs stick från 1585 syns murpartiet helt uppbyggt (M. Olsson 1940 s. 63). Vädarsolstavlans avbildning av slottet att nordmurens öst- och västtorn är uppförda till full höjd (1535). En uppmättningsritning av nordfasaden från 1890 redovisar det under putsen liggande tegelmurverket (Slottsarkitektkontorets arkiv). Denna ritning visar att tornen är samtida med nordfasadens nedre delar vilket inbegriper fönsteröppningen i rum 616. TL-dateringen är allt för sen.

Prov 4 Rum 616 TL-nr R-865004

Tegel ur exteriördelen av nordmuren utanför rum 616. Provet taget ur murkärnan. TL-datering 1600 ± 80 år. Resonemanget för prov 3 gäller även prov 4. TL-dateringen är allt för sen. Meidahl anser själv dateringen osäker.

Plan över TL-prov i den Norra längans källare. Efter Ödman 1988.

Prov 5 Rum 608 TL-nr R-86005

Tegel ur den södra muren i rum 608. TL-daterat till 1270 ± 80 år. Martin Olsson (1940) anser att detta murparti blev uppbyggt under 12-1300-talen (s. 34). Min egen uppfattning är densamma dock med betoning på 1300-tal (Ödman 1988 s. 177). TL-dateringen stämmer väl med de byggnadsarkeologiska iakttagelserna. Dateringen anses dock som osäker av Meidahl.

Prov 6 Rum 609 TL-nr R-865006

Bränd granit ur nordmurens nedre stenmurade parti (jfr. prov 8). Provet gick ej att analysera. Trots att stenen var kraftigt brandskadad hade den inte varit tillräckligt upphettad.

Prov 7 Rum 615 TL-nr R-865007

Tegel ur trappa i den norra muren. Sten från ett trappstegs ytskikt. TL-daterat till 1660 ± 40 år. Martin Olsson (1940) har daterat trappan till 1500-talet vilket är en datering som är både svår att belägga och förkasta. Den sena TL-dateringen kan ifrågasättas.

Prov 8 Rum 613 TL-nr R-865008

Tegel ur den norra murens interiör. Sten innanför ytskikt. Datering enligt Risö 1610 ± 40 år. Den nedre gråstensbyggda delen av nordmuren har troligen stått färdig omkring år 1300 (Ödman 1988 s. 172). En kraftig brand har skadat gråstensmurverket och efter denna brand har det överliggande tegelmurverket uppförts som en förhöjning och en förstärkning av slottets yttermur. Martin Olsson daterar murpartiet till 1200-talet (1940 s. 34). TL-dateringen är allt för sen. Se även på resonemang för prov 3 och 4.

Prov 9 Rum 613 TL-nr R-865009

Tegel ur gördelbåge i trapploppets östra vägg. Sten innanför ytskiktet. TL-datering 1690 ± 40 år. Martin Olsson (1940) daterar gördelbågen till 1300- eller 1400-talet. Denna datering har även jag slutit mig till eftersom bågen är byggd efter branden som skadade den nedre gråstensmurade murdelen. Bågen är eventuellt samtida med det överliggande tegelmurverket i nordmuren. TL-dateringen är allt för sen.

Prov 10 Rum 608 TL-nr R-865010

Tegel från den södra muren i rum 608. TL-datering, 1580 ± 40 år. Jämför med resonemanget under prov 5. TL-dateringen synes väl sen.

Utvärdering

Vid en genomgång av dateringarna finner man att de till största delen är högst osäkra och i flera fall helt orimliga. Endast ett prov (nr. 5) stämmer överens med Martin Olssons (1940) och min egen (Ödman 1988) byggnadsarkeologiska tolkning. Dateringarna är konsekvent för sena vilket enligt min lekmannamässiga bedömning skulle innebära att de absorberat ett mindre kvantum av strålning än förväntat. Huruvida omfattande rörsystem för värmeledningsvatten, relativt hög temperatur i källarrummen under vintertid eller dylikt kan ha påverkat strålningsabsorbtionen kan jag inte bedöma men uppfatta som möjliga störande faktorer. Sammanfattningsvis kan sägas att undersökningen inte har fört forskningen rörande Stockholms slott framåt och att inga resultat nåddes.

Litteratur

Olsson, M. 1940. *Stockholms Slotts historia*. Bd I. Stockholm 1940.
Ödman, A. 1988. *Stockholms tre borgar*. Stockholm 1988.